

A magyar irodalmi szociográfia az 1930-as években

Trianon élménye sokkolta a magyar közgondolkodást. Hogyan lehet egy európai középhatalomból kis közép-európai országgá válni; hogyan lehet elveszíteni az ország kétharmad részét; hogyan lehet lemondani sok millió magyarról és sok száz magyar településről; hogyan lehet feldolgozni a világháború elvesztését, két forradalom, egy ellenforradalom és egy idegen megszállás élményét?

A hivatalos válasz erre a revízió gondolata volt, a külső területi revízióé. A húszas évek politikája és szellemi élete vagy a vereség feldolgozásával volt elfoglalva, vagy egy korábbi állapot visszaállítását álmolta meg. A harmincas évek elejének gazdasági válsága azonban magára a megmaradt országra fordította a figyelmet. A szegénység, nyomor, munkanélküliség, földnélküliség, hajléknélküliség volt egy új, fiatal nemzedék alapélménye. Ezért ők nem egy külső területi revízióban gondolkodtak, hanem belső és társadalmi revízióban: felül kell vizsgálni, mondták, a magyar társadalom szerkezetét, mindenekelőtt a földtulajdon kérdését, de minden más társadalmi jelenséget is: a polgárosodást, a városfejlődést, az asszimilációt, az iparfejlődést, a tanyavilágot, a politikai és vallási mozgalmakat, a migrációkat és emigrációkat, a magyar nép teljes anyagi és szellemi állapotát. A húszas évek vádjai után ők az önvád hangját szólaltatták meg, és a belső önelemzés és önkritika útját jelölték ki a magyar jövő egyetlen lehetséges útjaként. Az önvizsgálat e kérlelhetetlen igénye komoly szociális lelkiismerettel volt megalapozva: ezek a fiatal emberek úgy érezték, az ő felelőségük, hogy írástudókként feltárják a magyar társadalom bajait, bemutassák azokat, és hogy ezzel a magyar társadalom fejlődését egészséges irányba tereljék.

A népi írói mozgalmat tehát olyan nemzedéki mozgalomként határozhatjuk meg, amely az 1930-as években azért jött létre, hogy a gazdasági válság élményétől kísértve érvényes társadalmi választ adjon a Trianon okozta sokkra. A válaszok nem voltak ugyan egységesek, az írók szemléletétől függően nem csekély eltérések adódtak, mégis a lényegget illetően egyetértettek: a magyar jövő záloga a falu és a parasztság, ennek fejlődését pedig az igazságtalan birtokviszonyok, mindenekelőtt a nagybirtokrendszer akadályozza. Magyarországon felemás módon ment végbe a polgárosodás, és az lenne a kívánatos, ha a földdel rendelkező parasztság fokozatos, lassú felemelkedésével, szervesen és belülről történe meg, ha késve is, a magyar polgárosodás.

Szociális indulat jellemezte a mozgalom tagjait, törekvés a kendőzetlen igazmondásra, és mindenekelőtt a szociális felelősségérzet. Később e mozgalomból eljuthatott valaki a jobboldali radikalizmushoz, út nyílt innen a baloldali szocializmus felé, ám önmagát a mozgalmat inkább harmadik utasnak látjuk: mind a kapitalizmus, mind a szocializmus elutasításával egy sajátos magyar út keresése jellemzi, a magyar parasztságra mint nemzetfenntartóra tekint. A nemzeti-faji gondolat elvihette egyes szerzőit az 1940-es években a nemzeti szocializmus felé, a szociális-társadalmi kritika logikusan vezethetett a társadalmi szocializmus felé – abban a szűk évtizedben azonban, amelyet vizsgálunk, mindkettő inkább csak lehetőség volt. Ezekben a művekben nem is a megoldás módja volt a leghangsúlyosabb, hanem az igazmondó diagnózis és a fájdalmas felkiáltás: nézzetek ide, ilyen az ország most!

A népi írói mozgalom egészénél szűkebb is, tágabb is az a kör, amelyet ebben a tanulmányban megvizsgálunk: szűkebb azért, mert figyelmen kívül hagyjuk a fikciós irodalmat (novellákat, regényeket), amelyek a mozgalom áramában keletkeztek, figyelmen kívül hagyjuk az értekező prózát is (például *Németh László* egész tevékenységét), és nem foglalkozunk a mozgalom politikai történetével sem. Pusztán az általuk felfedezett és nagyon magas színvonalon művelt irodalmi szociográfia műfaját vizsgáljuk. Ezért tágabb is a tanulmány látóköre, mint maga a mozgalom: olyan művekről is beszélünk, amelyek e műfajba tartoztak, de szerzőjük nem tekinthető népi írónak (például *Nagy Lajos*).

A mozgalom jelszava még az 1920-as évek végén keletkezett: „Ki a faluba!” (*Fábián Dániel* és *József Attila* fogalmazták meg a Bartha Miklós Társaság röpiratának címében.) Sokan elindultak, hogy megismerkedjenek a falu világával, és több társaság, folyóirat és mozgalom született ezzel a céllal, többek között a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amelynek *Radnóti Miklós* is tagja volt. Kiindulópontnak talán *Fülep Lajos* művészettörténész, zengővárkonyi református lelkész tevékenységét tekinthetjük, aki nagy hatású cikksorozatban hívta fel a figyelmet a Dél-Dunántúlon egyre terjedő egykézés szokására (egy családban csak egy gyereket vállaltak). Az ő nyomán írta *Illyés Gyula* a ‚Pusztulás’ című cikkét ugyanerről (1933), és talán innen számíthatjuk a magyar irodalmi szociográfia kezdetét. 1933 és 1938 között azután egyre-másra jelentek meg a műfaj legfontosabb alkotásai.

Nagy Lajos: ‚Kiskunhalom’ (1934)

Nagy Lajos könyve szociográfiai regény – a fiktív cím ellenére egyértelmű, hogy a könyv az író szülőfalujáról, Apostagról, egy Duna-Tisza közötti faluról szól. Módszere a modern expresszionista irodalomban és a filmben kidolgozott, Nagy Lajos által nagyon kedvelt szimultanista technika. A falu egy napját írja le, 1933. augusztus 17-ét az első, pirkadati kapavágástól a másnap hajnali első kapavágásig. Ebben a keretben az idő előrehaladása biztosítja a történelem egységét, és persze a hely, az alföldi falu, még akkor is, ha egyes eseményszálak kivezetnek a faluból, a környékbeli tanyákra, a két kilométerre folyó Dunához, a legközelebbi kikötőhelyre, Dunavecseré, vagy éppen Budapestre.

Nagy Lajost elsősorban az emberi sorsok izgatják, történetek, amelyeket a falubeliek mondanak, pletykák, rémhírek és érdekességek. Sok-sok novella csírája van ebben a könyvben, talán néhány regény anyaga is, de a könyv megmarad műfajok és hangnemek határán: regény, életkép-füzér, novella-füzér, anekdota-füzér, szociográfia, vallomás, esszé egyformán lehetne belőle. És van benne leírás, történetmondás, belső monológ, párbeszéd egyaránt. Váltogatja a nézőpontot: habár érezhető a szerző-tudósító jelenléte, mégis az egyes szereplőket gyakran más szereplők szemszögéből látjuk, az ő véleményüket halljuk. Empátia és kívülállás egyaránt jellemzi a könyvet.

Veres Péter: ‚Az Alföld parasztsága’ (1934)

Veres Péter 1934 őszén, egyhónapos börtönfogságában, amelyet egy cikkéért róttak ki rá, írta ‚Az Alföld parasztsága’ című esszéjét. Hosszan mesél arról, hogyan látja ő – részben belülről, hiszen maga is szegényparaszti családból származott – az alföldi parasztságot és a tájat, a falvakat, a munkát, a mindennapi életet, az embereket, az alföldi nép kultúráját, nyelvét, művészetét, zenéjét, táncait, öltözködését, mozgását, tisztálkodását, táplálkozását, szokásait, a gyerekek nevelését, a szórakozásokat, azután a nép erkölcsét, a tulajdonhoz és a szexualitáshoz való viszonyát, vallását, a katolikusok és a reformátusok szokásait, a szektákat és a parasztság viszonyát a politikához és más társadalmi rétegekhez. Meglepő, milyen kevés értéket talál a parasztság kultúrájában; a falvakat csúnyának, az időjárást ellenségesnek, a termelést elmaradottnak mutatja. Parasztságunknak nincs

önálló antropológiai karaktere, nem egységes az értékrendje és társadalmi helyzete, nyelve durva és műveletlen, iparművészete nincs, zenei érzéke nincs, színművészete egyáltalán nincs, öltözködése egyszerű, járása gyarló, a gyerekeket alig neveli, szórakozási lehetősége kevés, vallása teológiai értelemben nincs, a politika iránt közönyös, jövőképe nincs. Mit tekint mégis értéknek az alföldi parasztokban? Mindenekelőtt az egyszerűséget, a romlatlanságot, a munkabírást, a tájhoz és körülményekhez történő alkalmazkodás képességét. És ezeken a pontokon az esszé támadóvá válik: támadja a modern városi életet, a polgári világot, mert az, úgymond, megrontja, felbomlasztja a falu egyszerű és közvetlen világát, átformálja, munkátlanná és erkölcsstelenné teszi a parasztokat. Úgy látja, hogy a városi polgár dologtalan, ráérő és henye, csak az érzékei és szexuális vágyai izgatják, és mint ilyen elrontja a paraszti világot, ha érintkezésbe kerül vele. Az esszé város- és polgárellenes érzülete nagyon erős, leplezetlen, és érezhetően nagyobb bajnak érzi Veres Péter ezt a „modern” hatást, mint a hagyományos paraszti elmaradottságot, szegénységet, nyomort.

A „Puszták népe” a népi írói mozgalom máig legtöbbet olvasott, legelőbb könyve. Köszönhető ez Illyés Gyula különlegesen szép nyelvének és annak, hogy a könyvben a szociográfia önvallomással keveredik. Lírai ez a könyv, olyan személyes életírás, amely észrevétlen vezeti el az olvasót egy teljesen ismeretlen világba. Ez a világ a Dunántúl nagy uradalmi pusztáinak világa, vagyis azoknak a nagybirtokokhoz kötődő, uradalmi gazdasági egységeknek az élete, amelyek emberek lakóhelyei és életterei egyben. „Néha egész faluszámba menő cselédlakások, istállók, fészerek, magtárak együttesét jelenti, amelyet azért nem lehet tanyának nevezni, mert a tanyán csak egy-két család él, ezeken meg száz-kétszáz is.”

Illyés Gyula: „Puszták népe” (1934–1935)

A „Puszták népe” a népi írói mozgalom máig legtöbbet olvasott, legelőbb könyve. Köszönhető ez Illyés Gyula különlegesen szép nyelvének és annak, hogy a könyvben a szociográfia önvallomással keveredik. Lírai ez a könyv, olyan személyes életírás, amely észrevétlen vezeti el az olvasót egy teljesen ismeretlen világba. Ez a világ a Dunántúl nagy uradalmi pusztáinak világa, vagyis azoknak a nagybirtokokhoz kötődő, uradalmi gazdasági egységeknek az élete, amelyek emberek lakóhelyei és életterei egyben. „Néha egész faluszámba menő cselédlakások, istállók, fészerek, magtárak együttesét jelenti, amelyet azért nem lehet tanyának nevezni, mert a tanyán csak egy-két család él, ezeken meg száz-kétszáz is”. A dunántúli pusztán van iskola, van templom vagy legalább kápolna, rendszerint a kastély egyik szárnyához ragasztva. Ott vannak a gazdaszettek, ispánok, gépészek lakásai, az istál-

lók, a cselédek lakásai. Vagyis külön zárt világok, teljes termelő egységek, külön szabályokkal, életritmussal, szokásokkal és hiedelmekkel. Ezt a világot ismerteti meg Illyés könyve: a pusztá történelmét, a pusztai emberek lelkületét, a belső hierarchiát, a munkát, fizetséget, a pusztá irányítását, a napi és heti időbeosztást, az év rendjét, az ünnepeket, a hiedelmeket, a vallást, a cselédek szokásait, táplálkozását, magatartását, jövedelmét, gyereknevelését, a szerelmi és házassági szokásokat, a pusztai emberek egészségügyi helyzetét, a babonákat, a házakat, a pusztai kultúrát. És ezen háttér előtt kirajzolódik egy feltörekvő család története, Illyés családjáé, amely mindenáron ki akar törni ebből a világból, tagjai ambíciózusak – szemben a cselédemberek hihetetlen és a kívülálló számára érthetetlen, védekezésképpen megtanult közönyével. Illyés rekonstruálja saját élményeit: hogyan látta meg először a nagyobb falut, milyen élményei voltak először a városról, milyen kinokat élt át mint pusztai gyerek a városi iskolában, hogyan szedte össze min-

den erejét családja annak érdekében, hogy a fiú, a tehetséges „legkisebb fiú” szinte népmesébe illő módon felvergődjön abból a szegénységből, amelybe született.

Ebből az elbeszélő pozícióból következik a könyv két nézőpontja: a szemtanúé, a résztvevőé, ki egy tagja a puszták népének, valamint a másik nézőpont: az innen kiemelkedett íróé, aki a maga felelősségteljes értelmiségi szemszögéből már kívülről visszaként a pusztá világára.

Szabó Zoltán: *‘A tardi helyzet’ (1936)*

Szabó Zoltán egy falu gazdag, részletező szociográfiai feltérképezésére vállalkozott *‘A tardi helyzet’*-ben. Tard az Alföld és az északi hegyvidék, a Bükk találkozásánál fekszik, Mezőkövesdhez közel, a palóc vidéken belül a Matyóföldön. Külső képe szerint a falu szép, rendezett, lakói őrzik a népviseletet, az asszonyok szép és jellegzetes, keresztöltéses népművészeti hímzéseket készítenek, a lányok összejárnak a fonóban és énekelnek, a legények be-bejárnak hozzájuk, szóval: a felszínen minden rendben lévőnek, majdnem idillinek tetszik. Am ha közelebről megnézzük a falut, azt, ami a szép házakon belül van, akkor mérhetetlen szegénységre és perspektívátlanságra bukkanunk.

A könyv legfőbb érdekessége éppen ez a „közelebről”. Látszik, hogy Szabó Zoltán több időt töltött a faluban, hogy jól ismeri lakóit, belülről látja a családok életét, belenézett szekrényükbe, leült vacsoránál az asztalukhoz, elment az iskolába, a fonóházakba, a jegyzői hivatalba, sokat beszélgetett az emberekkel.

Az az értelmezési keret, amelyben Szabó Zoltán az életforma jellegzetességeit magyarázni próbálja, egy kétpólusú erőter, amely egyfelől a hagyományos falu és faluközösség erői, a még romlatlan, egységes tudatú és világgépű tradicionális világ, másfelől az ezt bomlasztó, polgárosító-kapitalizáló külső hatások között feszül. Egészséges élet a faluközösségben lehetett, de ma már csak ennek maradványai, elemei, funkciójukat veszített vagy funkciójukat váltott részei élnek tovább: a népművészet és a népdal. Am hiányzik mögülik az egységes világnézet: megmarad a hímzés, de már nem mint az emberek ön-kifejezésének formája, hanem mint pénzzé tehető népi iparművészeti termék.

Szabó Zoltán: *‘Cifra nyomorúság’ (1937–1938)*

Szabó Zoltán a *‘Cifra nyomorúság’*-ban az Északi-középhegység nyugati részének szociográfiáját írja meg, a Börzsöny, Cserhát, Mátra és Bükk hegységek vidékét, a Palócföldet, térben Szobtól Miskolcig, a négy meghatározó várossal: Balassagyarmattal, Salgótarjannal, Egerrel és Miskolccal.

Alap gondolata, hogy e gyönyörű és szelíd táj és a vasárnap még hordott népviselet a parasztság nagy nyomorát takarja. Ennek okát mindenekelőtt a földkérdés megoldatlanságában látja, vagyis abban, hogy – Magyarország más tájaihoz hasonlóan – a nagybirtok, illetve a túl kicsiny, ezért egy családot eltartani nem képes törpebirtok között nem jöhetett létre önállóan termelő, életképes paraszti birtok, és ezzel együtt a lassan polgárosodó, öntudatos, modernizálódó kistermelői réteg. Ennek következménye az emigráció négy formája: a kivándorlás Amerikába; a sommások elvándorlása az ország más részeibe nyaranként idénymunkára; ahol lehet, ott a heti vagy napi ingázás Budapestre; vagy – negyedszer – a paraszti életforma elhagyása és felcserélése a bányamunkás-proletár életformával. A paraszti társadalmat felbomlónak látja, a polgárosodást szervesen kívülről érkezettnek, a munkásságot megosztottnak.

A táj négy nagyvárosa négy várostípust jelent, példázva ezzel a palóc vidék átmenetiségét. Balassagyarmatot a régi megyei világ és a közigazgatás élteti („a megyeháza”), Salgótarjánt a modern bányászati-ipari termelés („a vállalati irodaház”), Eger a hagyományok, a katolicizmus és az iskolák („a templom”), Miskolcot a kereskedelem („a főutca”).

Kovács Imre: 'A kivándorlás' (1938)

A könyv a századforduló nagy kivándorlását elemzi, mert úgy látja: az 1930-as évek közepén új, arányaiban az előzőhöz hasonló, a nemzet léte szempontjából tragikus kivándorlási hullám fenyeget. Áttekinti a magyar kivándorlás előzményét, az európai kivándorlást az 1800-as évek elejétől, és arra a következtetésre jut, hogy az első kivándorlók, az angolok, németek, nyugat-európaiak birtokosai lettek az Újvilágnak, míg a későbbi kivándorlók, a kelet-európaiak ott is szolgáskorba jutottak. A magyar kivándorlás az 1870-es években kezdődött, és az utolsó békeévig, 1913-ig tartott. Összesen mintegy 1,8 millióan távoztak az országból, általában azzal az illúzióval, hogy meggazdagodva hazatérnek majd. Volt három év, 1905, 1906 és 1907, amikor évente több mint 170 ezren keltek útra, hogy Amerikában próbáljanak szerencsét. Ilyen mértékű lakosságvesztést semmi nem pótolhat, ezért Kovács Imre nemzeti katasztrófának látja a kivándorlást. Gondolatmenete részint azért meggyőző, mert mindvégig szigorúan ragaszkodik a statisztikai, demográfiai adatokhoz, de meggyőző azért is, mert nem fogadja el a kivándorlók morális elmarasztalásának nagyon kényelmes álláspontját, hanem azt hangsúlyozza, hogy a kényszer, a gazdasági és szociális nyomorúság lökte hajóra azokat a szegényeket, akik elmentek itthonról. Az okok között legfontosabb a földkérdés megoldatlansága, a nagybirtokrendszer, ezért mielőbbi földosztást követel. Emellett a magyar mezőgazdaság intenzifikálásában, a mezőgazdasági szakképzésben, a parasztság politikai-szakszervezeti mozgalmainak legalizálásában, a kollektív szerződések rendszerében, a szociális gondoskodás rendszerében (például a 16–18 órás (!) munkanap helyett a 12 órás (!) munkanap bevezetésében) látja a magyar mezőgazdaság felvirágoztatásának útját.

Kovács Imre: 'A néma forradalom' (1937)

Mit is jelent ez a rejtélyes kifejezés, a „néma forradalom”? Kovács Imre úgy látja, hogy a 19. század közepével vége a parasztság társadalmi forradalmainak, mert vége a benne lévő erőnek, életnek. Holott a középkorban voltak nagy forradalmak: a husziták, *Budai Nagy Antal*, *Dózsa György*, *Thököly* és *Rákóczi* kurucjai, *Hora* és *Closca*. Amikor viszont a szegényparasztság a 19. század utolsó harmadában szervezkedni kezdett, azt az uralkodó osztály csirájában elfojtotta. Ezért nem maradt más útja a három millió magyar agrárproletárnak, mint az önpusztítás. Így indult meg a kivándorlás, az egykézés, és így terjedtek el a szekták. A kivándorlást, amely mindenekelőtt a Tisza-vidéket és a Tiszántúlt tizedelte meg, másik könyvében már elemezte Kovács Imre. Az egykézés (egy családban csak egy gyerek), majd – ahogy a korabeli rigmus szölt – az „egyke után egy se” mindenekelőtt a Dunántúlra, annak is déli részeire jellemző. Az Ormánság és a Sárköz fokozatos kihálásának lehetünk szemtanúi, falvak tűnnek el örökre Tolnában, Baranyában és Észak-Dunántúlon is. Veszélyként pedig arról szól Kovács Imre, hogy német telepések vásárolják meg az elhagyott magyar parasztházakat és földeket, hogy eltolódnak a Dél-Dunántúl etnikai arányai, és Magyarországon a magyarság lassan, de fenyegetően kisebbségbe szorul. Nyilván a 30-as évek agresszív német politikája, *Hitler* fellépése és politikai törekvései láttatták Kovács Imrével a magyarországi németiséget, a svábokat úgy, mint egy hódító nagyhatalom előretolt haderejét.

Az egykézés nemcsak számbelileg, de fizikailag, biológiailag és lelkileg is rombolja a nemzetet: az asszonyok betegek lesznek a sok művi vetéléstől, hamar megöregszenek, a falvak elöregednek és életképtelenné válnak, egészségtelen családi viszonyok alakulnak ki („szüle-uralom”, „vő-rendszer”, falun belüli, beltenyészet-szerű házasság, a módosabb parasztsók irtózása a nőszüléstől, a paraszt-válások), szóval: „Dekadencia, leargia, passzivitás: ez a baranyai magyarság” – írja, de az egész Dunántúlra érti Kovács Imre a diagnózist. Mindennek okát a földhiányban, a magyar birtokrendszer egészségtelenségében látja.

telen arányaiban látja, földosztást sürget, dán, holland példák szerinti életképes kispaszti birtokok sokaságától várja a magyar vidék feltámadását.

Féja Géza: *„Viharsarok”* (1937)

A Viharsarok Magyarország egyik legelmaradottabb vidéke, a Tiszántúl déli része, Békés, Csanád és Csongrád megye. *Féja Géza* e könyvében mindenekelőtt tudós és politikus: a leírásokra, a hangulatok és árnyalatok ábrázolására kevésbé törekszik. Fontosak viszont számára a politikai történések: alaposan elemzi a 48-as földosztás féloldalasságát, a 19. század utolsó harmadának agrárszocialista mozgalmait, *Áchim L. András* tevékenységét, saját korából pedig a választójogot, a politikai önszerveződés színtereit (az olvasóköröket, gazdaegyleteket, könyvtárakat stb.), a mezőgazdasági szakoktatást. Mindennek pedig alapos társadalomvizsgálat adja a hátterét: megvizsgálja a földesurak, a középosztály, az értelmiség, a középparasztság, a kisbirtokos gazdák, a nincstelen szegények és cselédek rétegét. A hatalmon lévőköt felelőtlennek, a középosztályt tehetetlennek, a falusi értelmiséget behódolóknak látja. A parasztságból felkerülő erkölcsi felelősségét külön hangsúlyozza, mert úgy látja, hogy a szegénységből kikerülők, attól való félelmükben, hogy újra lesüllyedhetnek, a legkevésbé sem vállalnak szolidaritást az alul lévőkkel.

A könyv legterjedelmesebb részében településről településre halad, és néhány oldalban felrajzolja egy-egy város vagy falu társadalmát, birtokviszonyait, iparát, kereskedelmét és jövőbeli lehetőségeit. Egyaránt talál fejlődő, dinamikus várost (Orosháza), talán fejlődésképtelennek látott közigazgatási székhelyet (Gyula), szerencsétlen, tengődő falut (Doboz), új telepítésű, életképes mintatelepet (Csabacsüd) – és így tovább.

Az irodalmi szociográfia a korszak szellemi életében – rokon törekvések

A szociográfia irodalmi műfajjá emelkedése egyike volt a népi írói mozgalom legjelentősebb tetteinek. A szerzők hamarosan megalakították a Szolgálat és írás munkaközösségét (1936), amely feladatául tűzte ki, hogy feltérképezze Magyarország társadalmát. Megindult a *„Magyarország felfedezése”* című könyvsorozat (1936-tól) Cserépfalvi Imre kiadásában. A *„Válasz”* című folyóiratban (1934–1938) pedig Sárközi György körül csoportosultak azok a fiatal alkotók, akik e nagyszabású programot magukénak vallották.

Az irodalmi programnak nem csekély politikai indítéka és természetesen következménye is volt. Ezért látható, hogy különféle mozgalmak, politikai pártok és egyházi csoportok is részt vettek a falukutatásban, illetve törekvéseikben részben találkoztak a népi írókéval. A történelem és a magyar eszmetörténet tanulmányozása igazíthat el csak igazán ezeknek a gyakran rövid életű, ám a korban jelentős, ezért az egyes szerzőkre nagy hatással bíró irányzatoknak és mozgalmaknak az útvesztőjében. Kiemeljük ezek közül a Márciusi frontot, amely 1937. március 15-én bontott zászlót, és amelynek felhívása – új 12 pontja – lényegében azokat a törekvéseket foglalta össze, amelyeket a szociográfiai irodalom már megfogalmazott. Hogy mennyire a levegőben lévő, akkor nagyon égető kérdések voltak ezek, arra bizonyíték lehet a mozgalomban részt nem vevő, de azzal rokonszenvező József Attila szintén ekkortájt, 1937 tavaszán írt verse, a – mint mondani szokás róla – az ország helyzetét „legtényszerűbben, láttelepszerű, szinte szociográfiai” pontossággal és teljességgel bemutató *„Hazám”*.

A korban a falukutató mozgalomnak nemcsak politikai, hanem szellemi társai is akadnak. A zenében *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* gyűjtik a magyar és nem magyar népdalt, járják a falvakat jegyzetfüzettel és gramofonnal, teremtik meg a modern és az ősi, népi zene összekapcsolásának programját, a „tisztá forrásokhoz” való visszanyúlás elméletét és – főként – gyakorlatát: saját műveiket. A képzőművészetben elsősorban az 1934-ben meghalt *Derkovits Gyula*, az alföldi festők, főleg *Nagy István*, és az őket összekötő *Dési Huber*

István művészete tűnik rokon törekvésnek. Fontos a magyar néprajz ekkori fejlődése is: *Malonyay Dezső* összefoglaló monográfiája, „A magyar nép művészete” még egy korábbi korszak terméke, ám *Ortutay Gyula* legfontosabb írásai ekkor kezdenek megjelenni.

A szociofotó

A fényképezést a múlt század legvégén kezdték a társadalmi valóság megismerésének szolgálatába állítani. A fényképezés technikai feltételeinek javulása (kevesebb előkészület, mozgékonyabb fotográfus) megteremtette a lehetőséget, az újságírás fejlődése gazdaságilag igényelte, századunk szociális-társadalmi igazságtalanságai és egyenlőtlen-ségei pedig égetően szükségessé tették, hogy a fényképezőgép dokumentálja a társadal-mi igazságtalanságok, a nyomor, szegénység és elesettség megannyi példáját. Magyaror-szágon az 1920-as években vett nagy lendületet a szociofotó – eleinte a világháború utáni szegénységet fényképezték, majd a húszas évek közepétől a városi proletariátus került az érdeklődés középpontjába. Jelentős téma volt az ország élete a világháború után, a Tri-anonban Magyarországtól elcsatolt területek élete (főleg Szlovákia – akkori nevén Szlovenszko –, Erdély, Kárpátalja), majd a harmincas években a falukutatás megindulá-sával párhuzamosan a magyar vidék elesettsége. Nagy lökést adott a mozgalomnak a harmincas évek elejének gazdasági válsága, amely addig soha nem tapasztalt nyomorú-ságot eredményezett.

A szociofotónak általában propagandisztikus-agitatív célja is volt (az uralmon lévők lelkiismeretének felébresztése, a munkásság öntudatra ébresztése és szervezkedésének segítése), és gyakran összekapcsolódott a szociáldemokrata vagy a kommunista mozgalmakkal.

A szociofotónak általában propagandisz-tikus-agitatív célja is volt (az uralmon lévők lelkiismeretének felébresztése, a munkásság öntudatra ébresztése és szervezkedésének segítése), és gyakran összekapcsolódott a szociáldemokrata vagy a kommunista moz-galmakkal. De létezett a pusztán publicisztikai vagy művészi szociofotó is. A szociofo-tó művészileg sokat merített a Bauhaus irányzatából, *Kassák Lajos* avantgárd köréből, emellett nyugat-európai – minde-

nekelőtt osztrák, német és angol – példák-ból. Ezek a művészi hatások jelentékenyen hoz-zájárultak ahhoz, hogy a fényképek komoly esztétikai értékkel is bírnak, nem pusztán jó szándékú dokumentációi Magyarország szegényeinek. Elsősorban újságokban jelentek meg e fényképek a társadalom mélyrétegeiről, emellett néhány kiállítást is szerveztek, vetítettképes előadásokat rendeztek, fotóalbumokat adtak ki, és gyakran felhasználták a fotót montázsok és plakátok készítéséhez.

A szociofotó ugyanis tudatosan az országnak azt az arcát mutatja, amit szívesebben el-felejteneink. A néprajzi érdekű, népies falu-képpel szemben a kubikosok és agrárproletá-rok arcát és kezét; a szép tiszai tájjal szemben az ott robotoló hajóvontatókat; a mosoly-gós kisgyerekekkel szemben az éhezőket, felriadtakat, utcára kiverettek; a világváros fé-nyeivel szemben a nyomortanyák, vagonlakások, éjjeli menedékhelyek és razziák vilá-gát. A magyar szociofotó legjelentősebb alkotói: *Balogh Rudolf* (néhány képpel), *Tábo-ri Kornél*, *André Kertész*, *Irene Blühova*, *Gyagyovszky Emil*, *Szélpál Árpád*, *Lengyel La-jos*, *Haár Ferenc*, *Földi Rózsi* (*Rosie Ney*), *Tabák Lajos*, *Frühof Sándor*, *Kárász Judit*, *Lakatos Vince*, *Langer Klára* és mindenekelőtt *Escher Károly*, *Sugár Kata* és *Kálmán Kata*. Legjelentősebb eseménye és talán legmeggrázóbb albuma Kálmán Kata „Tiborc” cí-mű fotóalbuma (1937), amelyhez *Móricz Zsigmond* írt bevezetőt és *Boldizsár Iván* kísé-rőszöveget. Az albumban arcokat látunk, és minden képhez egy-egy életrajzot, sorsot, megannyi Tiborc panaszát.